

Fort 44 „Tonie”

Fort pancerny główny 44 „Tonie: położony jest przy ul. Juraskiej w Krakowie. Stanowi obecnie jeden ze 120 zachowanych obiektów wojskowych, wchodzących w skład austriackich fortyfikacji tzw. Twierdzy Kraków.

Twierdza Kraków (niem. *Festung Krakau*), uważa się powszechnie za kolejny etap dzieła fortyfikowania miasta, począwszy od czasów przedhistorycznych. W rzeczywistości pewną ciągłość i konsekwencję w obwarowaniu nie tylko centrów miast krakowskiej aglomeracji (i tak już otoczonych murami średniowiecznymi - Kraków, Kazimierz), ale i przedmieść, zapoczątkowano w latach 90. XVIII stulecia, najpierw pracami fortyfikacyjnymi na Wawelu, a następnie budową pasma okopów z polecenia Tadeusza Kościuszki.

Decyzja o zamianie Krakowa w twierdzę austriacką zapadła po Wiośnie Ludów i włączeniu terytorium Wolnego Miasta Kraków do Monarchii Habsburgów. Zdano sobie sprawę z potrzeby obwarowania Galicji, która – jak się spodziewano – w chwili wybuchu wojny stanie się obszarem manewrowym wojsk. W raporcie specjalnie powołanej Komisji wojskowej ds. fortyfikacji zaprezentowano projekt budowy pasa umocnień, a zarazem obrony wzdłuż Karpat, na linii Kraków – Przemyśl – Zaleszczyki. Zadaniem nowych fortec miały być: obrona i zabezpieczenie frontu rosyjskiego oraz niedopuszczenie do przemieszczenia się nieprzyjaciela w głąb monarchii austriackiej.

Pierwsze prace rozpoczęto już w 1849 r., od modernizacji Wawelu i kopca Krakusa, a ostateczną decyzję cesarza Franciszka Józefa I o budowie Twierdzy Kraków ogłoszono 12 kwietnia 1850 r. Fortyfikacje powstawały w kilku fazach. Pierwsza przypadła na lata: 1849-1869, kiedy uformowano silny obóz warowny wojsk, twierdzę poligonalną, obejmującą dwa pierścienie umocnień, składających się ze struktur w częściach murowanych cegłą, o pewnych walorach estetycznych – styl arkadowy i neogotycki. Druga faza budowy twierdzy przypadła na okres od 1872 do 1888 r. W tym czasie powstał trzeci pierścień umocnień tzw. twierdza fortów artyleryjskich. Trzecia faza rozpoczęła się w 1892 r., a zakończyła się wraz z wybuchem „Wielkiej Wojny” – I wojny światowej w 1914 r. Pierwowzorem dla jej rozwiązań militarnych - grup fortowych (o dziełach różnego typu), charakterystycznych dla systemu fortowego rozproszonego, był zespół umocnień w Lesie Wolskim (z fortem „Skała”), uformowany w latach 80. XIX stulecia. Ostatnia faza rozbudowy twierdzy odbyła się w czasie trwania działań wojennych w latach 1914-1916.

Fort w Toniach powstał w 1879 r. jako tzw. działo prowizoryczne, półstałe, przypadające na drugą fazę wznoszenia twierdzy. Początkowo miał on budowę o formie ziemno-drewnianego szańca. Dopiero po kilku latach, w okresie pomiędzy 1881-1884 przebudowano go w artyleryjski fort jednowałowy o narysie pięcioboku, przy czym bok południowy (szyjowy) załamano pod kątem zbliżonym do prostego i przedłużono bark wschodni tworząc półbastion z dodatkową kaponierą co ułatwiło obronę zapola. Obiekt składał się z parterowych, załamanych na prawym skrzydle koszarów szyjowych, schronu głównego, wału artyleryjskiego ze schronami pogotowia i kaponier strzegących dostępu do fosy. Należał do czwartego sektora obronnego (wraz z fortami „Bronowice Małe”, „Mydlniki”, „Pasternik”, „Podchruscie”, „Pękowice”), mającego na celu ochronę zachodniego odcinka Twierdzy Kraków, pomiędzy dolinami rzek Rudawy i Prądnika od strony północnej, z ważnymi strategicznie traktami komunikacyjnymi, głównie traktu w kierunku Olkusza.

Kolejną modernizację przeszedł w latach 1902-1909 (trzecia faza rozbudowy twierdzy), w czasie której przekształcono go w działo pancerne. Elementy pierwotnego założenia takie jak skala, narys, główne bloki kazamatowe i kaponiere pozostały bez zmian, lecz zostały wzmocnione ze względu na rozwój środków rażenia. W ramach modernizacji na skrzydłach czoł zbudowano dwie baterie pancerne wyposażone w nowoczesne wysuwalno-obrotowe wieże *Senkpanzer* M.2 dział kal. 8cm i wieże obserwacyjne (B64 i B66) do kierowania ogniem. Na lewym skrzydle koszar szyjowych powstał potężny tradytor z kopułą obserwacyjno-bojową i stanowiskiem dla wytaczanego reflektora, uzbrojony w cztery działa M.98 kal. 8cm za kazamatowymi tarczami pancernymi. W celu skutecznej obrony szyi fortu, w załamaniu na prawym skrzydle bloku koszarowego zamontowano dwa działa M.99 kal. 6cm za wspólnym dwu strzelnicowym pancernem. Cały system obrony bliskiej uzupełniała kopuła bojowa ckm umieszczona na schronie czołowym. Element obrony dalekiej stanowił usypany w centralnej części wał artyleryjski dla sześciu dział kal.15cm. Budynek koszarowy jest obiektem parterowym zbudowanym z betonu i cegieł. Na osi znajduje się brama wjazdowa o przekształconym w trakcie przebudowy w 1902 r. boniowanym portalu. Układ wnętrza półtraktowy, z ciągiem szesnastu sklepionych komór i usytuowanym za nimi korytarzem plecowym. W centrum założenia usytuowany jest schron główny. Również parterowy, prostokątny, lekko przelamany na prawym skrzydle został wykonany z betonu, z wypełnieniami z cegły. Po obu stronach sieni mieszczą się dwie duże sale, oraz szereg pomniejszych pomieszczeń, skomunikowanych jak koszary - korytarzem plecowym. Za sienią schronu głównego rozpoczyna się główna poterna o długości blisko osiemdziesiąt metrów

w 1/3 skomunikowana ze środkowym schronem baterii centralnej, a w 2/3 ze schronem pogotowia na wale. Poterna prowadzi do kaponiery podwójnej w fosie składającej się z dwóch komór bojowych ze strzelnicami, dwóch symetrycznie usytuowanych korytarzyków prowadzących pierwotnie za mur Carnota zaś później do fosy, oraz dwóch małych pomieszczeń - wartowni oraz magazynu amunicji. Przed schronem głównym umieszczono baterię ziemną z trzema schronami pogotowia, dwie wcześniej omówione baterie pancerne zlokalizowane u styków czoł i barków, z których prowadzą poterny do kaponier pojedynczych. Ostatnią kaponierę pojedynczą umieszczono w narożniku półbastionu. Wreszcie z lewego skrzydła koszar szyjowych prowadzi przejście do tradytora zlokalizowanego powyżej. W sąsiedztwie załamania prawego barku i szyi fortu, na przedstoku fosy znajduje się nieobronny schron kamiennie-stalobetonowy mieszczący studnię. Całość założenia jest osłonięta od strony narażonej nasypem ziemnym i oddzielona obwodową suchą fosą. W sumie powierzchnia użytkowa wszystkich obiektów kubaturowych fortu wynosi około 2500 m². Od początku XX w. był ośrodkiem grupy fortowej, w skład której wchodził wspierający go fort 44a „Pękowice”, dwie baterie stałe i jedna połowa dla artylerii, oraz dwa schrony amunicyjne na zapole. Koszt modernizacji fortu wyniósł prawie 3 000 000 koron.

Po zakończeniu wojny w 1918 r. został przejęty przez Wojsko Polskie. Fort w okresie międzywojennym był konserwowany i utrzymywany w gotowości bojowej jako element Obozu Warownego Kraków. W głównej mierze służył jako koszary, chociaż 1925 r. nie był używany z powodu znacznego zawilgocenia. We wrześniu 1939 r. był przejściowo obsadzony przez oddziały Grupy Fortecznej płk. Wacława Klaczyńskiego i wraz z innymi fortami osłaniał odwrót Armii „Kraków”. Według niepotwierdzonych informacji, na jego przedpolu Niemcy utracili 2 samochody pancerne. Podczas okupacji niemieckiej był wykorzystywany na cele magazynowo-warsztatowe. Pod koniec okupacji Niemcy wysadzili pancernie tradytora, uszkodzili lewą baterię pancerną i zdemontowali większość wyposażenia. Po wojnie fort nadal był we władaniu wojska, tym razem umieszczono w nim pilnie strzeżone składy amunicji. W 1996 r. zakończył swoją militarną służbę i przeszedł w zarząd władz cywilnych. Za czasów wojska zniszczone zostały okiennice i elewacja koszar szyjowych, w miejsce których wstawiono stalowe bramy. Nieobronna wartownia znajduje się w rejonie wjazdu. Powstała przypuszczalnie podczas II wojny światowej w miejscu starszego obiektu. Jako jedyne w Twierdzy Kraków dzieło obronne tego typu fort Tonie zachował większość wyposażenia pancernego: wieże artyleryjskie, kopuły obserwacyjno-bojowe, bramy, kraty, wieszaki, co czyni go cennym i unikalnym zabytkiem sztuki fortyfikacyjnej przełomu XIX i XX w. Od 2008

roku fort jest sukcesywnie remontowany, stał się również głównym siedzibą Muzeum Twierdzy Kraków, Fundacji Aktywnej Ochrony Zabytków Techniki i Dziedzictwa Kulturowego Janus.

Autor: dr Przemysław Jędrzejewski

Bibliografia:

Atlas Twierdzy Kraków - Atlas panczerzy Twierdzy Kraków" – informacje Forteca nr 12 - spis obiektów kubaturowych Twierdzy Kraków, Seria II, t. 3.

Atlas Twierdzy Kraków - Fort 44 Tonie - informacje/plany. Seria I, t. 16.

Atlas Twierdzy Kraków - Z problematyki adaptacji krakowskich fortów - informacje/plan, Seria II, t. 2.

Brzoskwinia W., Janczykowski J., *Zabytki fortyfikacji Twierdzy Kraków. Ochrona i konserwacja w latach 1991-1998* [w:] *Atlas Twierdzy Kraków*, seria II, t. 1, Kraków 1998.

Hołda R., *Czytanie Twierdzy Kraków*, „Jornal of Urban Ethnology”, 2014, nr 12.

<http://kaponiera.pl/4/mydlniki.html> [stan na dzień 24.08.2020]

<http://kaponiera.pl/4/tonie.html> [stan na dzień: 24.08.2020]